

## A SZOVJETÚNIÓ KÜLPOLITIKÁJA

A Z OKTÓBERI KOMMUNISTA FORRADALOMMAL Oroszország nemcsak abból a koalícióból lépett ki, melyben a világháború alatt harcolt, hanem hátat fordított annak a világnak is, melyben Nagy Péter óta mint az új-kor egyik nagyhatalma helyet foglalt. Oroszország a forradalom roppant változásai után befelé fordult, ellenségének tekintette a külvilágot, ahol még nem ment végbe a — kommunista felfogás szerint elkerülhetetlen — forradalom. A nem kommunista „külvilág“ államai természetesen szintén ellenségüknek tekintették a Szovjetuniót, távortartották magukat tőle és évekre tellett, míg elismerték és felvették vele a diplomáciai kapcsolatokat.

Ilyen körülmények közt a Szovjetunió első időszakában, a Leninkorszakban, nehéz szovjet külpolitikáról beszélni, mert ilyen nem volt. Hacsak a világforradalom várását nem tekintjük a külpolitikai állásfoglalás egy nemének s a földalatti forradalmi mozgalmak pártfogását a diplomácia egy fajtájának. De a bolsevizmus továbbterjedéséhez fűzött moszkvai remények nem váltak be s a Szovjetunió egyelőre kevés kapcsolatot tudott teremteni a világgal. Csak a weimari Németország lépett a rapallói szerződéssel (1922) szorosabb gazdasági érintkezésbe a Szovjetunióval, amit a háborúutáni politika későbbi angol kritikusan elég veszedelmes tünetnek könyveltek el és szemrehányásokat tettek kormányaiknak, hogy Oroszországot és Németországot ahelyett, hogy elválasztották volna egymástól, egyenesen egymás karjaiba kergették. (Ennek a hibának a megismétlésétől nem győzik óvni kormányukat az angol politika mai figyelői, különösen mióta a müncheni döntés, akárcsak a versaillesi béke, Németország és Oroszország együttműködéséhez vezetett.) De a huszas évek német-országi érintkezése sem volt hosszú életű; Stresemann politikája inkább nyugatra fordult; Berlin és Moszkva viszonya elhidegült, míg 1933-ban Hitler uralomra jutásával kimondottan ellenségessé vált.

Moszkva sokáig a szovjet rezsim belső megszilárdításával, a háború és a forradalmak pusztításainak eltakarításával volt elfoglalva, az elszigeteltség meg is felelt neki; mert hogy nem zavarták s abbahagyták a szovjet rezsim megbuktatására irányuló kísérleteket, már magábanvéve olyan eredmény volt, aminek elérésénél ebben az első időszakban egy szervezett külpolitika és diplomácia se akarhatott volna többet. Az elszigeteltség viszont megbénította a Szovjetunió külpolitikai tevékenységét. Oroszország nem vett részt a világháborút követő béketárgyalásokon, az új világot az ő részvétele és közreműködése nélkül teremtették meg. Ezt a körülményt a két háború közti világpolitika mai angolszász bírálói elég nagy hibának és tévedésnek nevezik, mert szerintük talán az új világháború is elkerülhető lett volna, ha a versaillesi békét Oroszországgal együtt csinálják. Ám a versaillesi béketárgyalások idején a világ kapitalista ^ nagyhatalmainak viszonya a Szovjetunióhoz és viszont olyan volt, hogy a közös platform teljesen elképzelhetetlen volt. A kommunista forradalom / azonban nem változtatta meg, s még kevésbé csökkentette Oroszország 'l jelentőségét a világ hatalmai közt, különösen, hogy a bolsevista rezsim inagy gondot fordított a vörös hadsereg fejlesztésére. Az elszigeteltség, az elzárkózás nem tarthatott örökké.

A világforradalomról vallott kommunista felfogás sokáig áthidalhatatlannak látszó úrként tátongott a Szovjetunió és a kapitalista világ között.

A bolsevisták szemében a Szovjetunió a kommunista világállam kezdete s a nemkommunista nemzeti (marxista terminológia szerint) „osztályuralmi“ államok csak addig maradhatnak fenn, míg a kommunizmus meg

nem hódítja az egész világot. Marx szerint az állam csak az osztályuralom fenntartását szolgáló gépezet, amely addig működik, míg be nem következik a proletariátus osztály nélküli uralma a világ fölött. Ezen ideológia szerint a háborúk is csak addig törhetnek ki a népek közt, míg a proletariátus magához nem ragadja a vezetést s meg nem teremti az örök békét. Addig azonban a háborúk is a világproletariátus diktatúrájának előkészítői, s mint a kommunista Internacionálé kongresszusán 1928-ban megfogalmazták: a proletariátusnak gondosan tanulmányoznia kell minden háború történelmi jelentőségét és különös gonddal kell kiértékelnie a világforradalom szempontjából a háborúban résztvevő összes országok uralkodó osztályainak szerepét. Ebben az értelemben a marxista ideológia háromfajta háborút ismert: 1. imperialistát, amelyet imperialista, azaz kapitalista államok folytatnak egymás közt, vagy egy elnyomott nemzet ellen, vagy egy demokratikus, vagy szocialista forradalomra törekvő állam ellen; 2. nacionalistát, amelyet egy nemzet a gyarmati kizsákmányolás ellen, vagy a nemzeti lét érdekében folytat; 3. forradalmi, amelyet a nemzetek a szociális rend megváltoztatásáért folytatnak.

Egy kormány, amely ekként vélekedik a világról, érthető nehézségekbe ütközik a külpolitika terén. Amíg a Szovjetunió teljesen a világforradalmi ideológia alapján állt, addig nem is sikerült kilépnie külpolitikai elszigeteltségéből. Ám a Szovjetunió belső fejlődése háttérbe szorította a világforradalmi gondolatot és az orosz nemzeti irányzatnak kedvezett. 1928-ban Sztálin győzedelmeskedett a világforradalmat hirdető Trockij régi gárdája fölött. A „nacionalisták“ győzelme az „internacionalisták“ fölött azonban egymagában véve aligha lett volna elég ahhoz, hogy kedvezőbb feltételeket teremtsen a Szovjetunió külpolitikai tevékenysége számára, ha a világesemények nem szorgalmazzák szintén Országosvilágpolitikai elszigeteltségének megszüntetését.

A realista Sztálint a harmincas évek elején Keleten és Nyugaton két nagy esemény figyelmeztette arra, hogy a Szovjetunióknak nem elég „ideológiai“ politikát folytatnia, mert Oroszország időtlen helye a világban olyan problémákat vet felszínre, melyekkel ideológiai szempontok és előítéletek nélkül kell szembenéznie. Ez a két esemény: Keleten a japán-mandzsú háború volt, amely Japán ázsiai térfoglalását eredményezte; Nyugaton pedig Hitler uralomra jutása Németországban, ami előrelátható eltolódást idézett elő az Oroszországot elsőrangúan érdeklő európai hatalmi viszonyokban. Moszkva idegesen figyelte a Keleten és Nyugaton elinduló japán és német mozgalmakat, melyek a fennálló világrend ellen emelkedtek fel, s bár a Szovjetunió sem tartozott a világrénddel megelégedett hatalmak közé, egyrészt ideológiai okokból, másrészt attól tartva, hogy Japán és Németország egyszer Oroszország ellen szövetkezhetnek, Sztálin jónak látta, hogy a státuskvót védő nyugati demokrata nagyhatalmak felé forduljon. Ekkor kezdődik a szovjet külpolitikában az úgynevezett Litvinov-korszak, amely a Szovjetunió elszigetelődésének végét jelenti.

A nyugati nagyhatalmak azonban most is alapos fenntartásokkal fogadták a szovjet külpolitika nyugati kezdeményezését. 1934-ben felvették ugyan a Szovjetuniót a Népszövetségbe, Franciaország és Csehszlovákia külön katonai szerződéseket is kötött Moszkvával, de Anglia végig tartózkodó maradt, s ez a tartózkodás — Chamberlain miniszterelnöksége alatt — végül is a demokráciák és a Szovjetunió együttműködésének kudarcához vezetett. A nyugati demokráciákban a „fasizmus elleni harcot“, ami a szovjet külpolitika vezérszólama lett, nem fogadták osztatlan lelkesedéssel, mert a kormánykörök nem voltak teljesen tisztában vele, mit tekintsenek nagyobb ellenségüknek, a fasizmusokat-e vagy a kommunizmust.

A nyugati nagyhatalmak habozó politikáját az sem terelte határozott irányba, hogy Sztálin revidálta a háborúról vallott régebbi kommunista nézeteket s a „világforradalom“ központi eszméje helyébe

az „igazságos“ és „igazságtalan“ háború közti megkülönböztetést állította „igazságosnak“ tartván természetesen azt a háborút, amelybe a Szovjetunió a nyugati nagyhatalmak oldalán Németország és szövetségesei ellen keveredne. A Litvinov-korszakba esik a kommunista Internacionálnak az az utasítása is, amely szerint „a nemzeti mozgalmakat alá kell rendelni a faszizmus elleni egyetemes küzdelem általános érdekeinek.“ A jelszó jegyében például a csehszlovákiai magyar baloldal együttműködött a státuskvót védő csehekkel s kárhóztatta a német dinamizmusra támaszkodó jobboldali magyar revizionista politikát; ez az irányzat akkor baloldali szempontból taktikailag igazolható volt, viszont semmilyen szempontból sem indokolt, hogy a csehszlovákiai magyar baloldal moszkvai emigránsai most sem kívánják a vitán felül igazságtalan régi határok felülvizsgálását, amikor pedig már egy Új közép európai rend megteremtéséről van szó.

A nyugati nagyhatalmak külpolitikáját 1938 kritikus hónapjaiban Chamberlain irányította s a müncheni négyhatalmi konferencia, amely Németország és Olaszország bevonásával viszont a Franciaországgal és Csehszlovákiával szövetséges és a Népszövetségen belül Angliával is egy táborban álló Oroszország nélkül határozott, előkészítette a biztos szakítást Moszkva és a demokráciák közt. A müncheni döntéssel előidézett moszkvai reakciót még elmélyítette Anglia magatartása azokon a tárgyalásokon, melyeket 1939 tavaszán kezdtek és eredménytelenül folytattak egészen addig, míg a Szovjetunió — revánsképpen Münchenért — meg nem kötötte a német-orosz paktumot, ami a nagyfrigyési és bismarcki hagyományokra hivatkozó Hitlernek ugyanolyan előnyöket biztosított mint a Rückversicherungsvertrag.

A müncheni döntést, illetve Oroszország kizárását az európai ügyekből, a mai angolszász külpolitikai bírálók ugyanolyan végzetes hibának nevezik, mint Oroszország távolmaradását a Versailles! béketárgyalásoktól. A müncheni döntés következményeként Moszkva külpolitikája új utakra tért és néhány nappal a második világháború kitörése előtt, 1939 augusztus 23-án a Szovjetunió megemntámadási szerződést kötött Németországgal. A szovjet külpolitika magyarázóiezt a lépést úgy értelmezik, hogy Oroszországnak gondoskodnia kellett saját biztonságáról és meg kellett ragadnia az alkalmat, hogy elfoglalja azokat a területeket, amelyekre egy nyugatról jövő támadásnál feltétlen szüksége volt. Ugyanezek a „biztonsági“ szempontok motiválták — szovjet interpretáció szerint — Oroszország támadását Finnország ellen is, mert orosz részről nem győznek rámutatni, hogy azok a területek, amelyeket 1939-ben a német-orosz szerződésből kifolyólag és 1940-ben a finn-orosz háború után elfoglaltak, nélkülözhetetlenek az ország védelme szempontjából; eltekintve attól, hogy a keleti lengyel területéknél és Besszarábia esetében a néprajzi viszonyok is Oroszország javára szólnak.

A Szovjetunió nyugati határainak revíziója, vagyis a balti országoknak, továbbá Lengyelország fehér orosz és ukrán többségű keleti részeinek, valamint Besszarábiának annektálása és a finn-orosz határkiigazítás, amit Moszkva a német-orosz együttműködés idején ért el, valószínűleg a német-orosz paktumot megelőző angol-orosz tárgyalásoknak is egyik főanyaga volt. Az angolok akkor nem voltak hajlandók támogatni a szovjet követeléseket. Pedig Moszkva arra hivatkozott, hogy a világháború után mint vesztes ország volt kénytelen elfogadni a határmegállapítást s ennek folytán oly kedvezőtlen határokat kapott nyugaton, amelyekkel 1772, vagyis Lengyelország első felosztása óta nem rendelkezett. Hivatkoztak Moszkvában arra is, hogy éppen innen, nyugatról fenyegették már az első világháború után a szovjet rezsimit: a Baltikum a fehér Judenics bázisa volt a vörös hadsereg ellen, Finnországban Mannerheim német segítséggel emelt uralomra egy bolsevistaellenes rezsimit, Lengyelország és Oroszország között a kommunistaellenes Pilsudski diktálta a rigai békében a Szovjet érdekeit sértő határt, délen Besszarábia román okkupálása is erőszakkal történt, amibe az oroszok sohasem törődtek bele, Oroszország nyugati határainak előretolása tehát elsőrangú biztonsági okokból szükséges és nem szolgál imperialista célokat. Ezzel az orosz érveléssel az angolok a német-orosz háború kitörése után újra találkoztak, s most már mint Oroszország szövetségesei kevésbé zárkózhattak el a moszkvai igények teljesítése elől.

A szovjet külpolitikának a Litvinov-korszakban kezdeményezett nyugati orientációja csak átmenetileg szünetelt. A német-orosz háború kitörése visszakanyarította a demokráciák és Moszkva viszonyát a München előtti állapothoz. Am München emléke túlságosan ránehezedett az orosz-angolszász viszonyra, semhogy máról holnapra meg lehetett volna teremteni a bizalmas légkört, ami — München a bizonyíték! — azelőtt sem volt meg. A háború logikája egy táborba terelte a demokráciákat és Oroszországot s ezzel negyedszázados távoliét után visszavezette az oroszokat abba a koalícióba, amelyből az első világháború vége felé a kommunista forradalom következményeként kiestek. De a negyedszázad alatt túl sok történt, különösen Oroszországban, az új koalíciót nem lehetett ott folytatni, ahol a régi félbeszakadt. Az új koalíció nemcsak bonyolult hatalmpolitikai, hanem súlyos társadalmpolitikai problémák elé is került.

A háború válságos időpontjában, mikor a kommunista-demokrata szövetség létrejött, a hatalmpolitikai kérdések, melyek elválaszthatnák volna egymástól az orosz és angolszász nagyhatalmakat, nem juthattak szóhoz, mert mindenkinek az volt az érdeke, hogy minél szorosabb katonai együttműködést fejtsen ki Németország ellen. A Németország elleni háború volt hát az a kapocs, ami az angolszász-orosz szövetséget összehozta. Ám az ilyen külső körülmények által létrehozott szövetségekben a belső ügyek rendezetlensége állandó zavaró momentum, aminek a jelentősége aszerint csökken, vagy lép előtérbe, hogy a hadihelyzet rosszabbodik-e vagy javul. Ezt jól tudták mindkét oldalon s már a szövetség kezdetén igyekeztek foglalkozni azokkal a kérdésekkel, melyeknek megoldatlansága későbbi időpontban — a hadihelyzet remélt javulásakor — akár teljesen meghiúsíthatta volna az együttműködést. A közeledés elsősorban a múlt tisztázásával kezdődött. Az angol politika az elkövetett hibák beismerésével közeledett Moszkvához; Moszkva a világforradalmi tevékenységről való lemondásával, az Internacionálé feloszlásával igyekezett megnyerni demokrata szövetségeseinek bizalmát.

Midőn az oroszok és angolszászok együttműködéséről van szó, általában csak az európai problémákat emlegetik. Ám nem szabad elfelejteni, hogy Oroszország roppant kiterjedésénél fogva nemcsak európai, hanem ázsiai nagyhatalom is. A szovjet kormány a kommunizmus első éveiben\* a külpolitikai elszigetelődés idején, az Oroszbirodalom ázsiai súlypontját erősen favorizálta is, midőn részben Japántól való félelmében, másrészt a kapitalista világ iránti ellenszenvből az ázsiai népek bolsevizálását szorgalmazta. A Szovjetunió ekkor szervezi meg és ismerteti el Kínával és Japánnal az önálló Mongóliát; ekkor kezd nagy kommunista agitációba Kínában és Indiában; később azonban az európai politikai helyzet kiéleződése nyugatra tereli figyelmét. Moszkva a kínai kommunistákat — a „nemzeti“ háborúról vallott marxista dogma alapján — a kormány oldalán harcra serkenti és fegyverszállításokkal is támogatja Kína harcát Japán ellen, de egyszerre két fronton — Európában és Ázsiában — igyekszik elkerülni az egyidejű konfliktusokat s Japánnal a békés viszony fenntartására törekszik.

Ezt az elvet követi a moszkvai kormány a második világháború kitörése óta is, s bár szövetségese lett a Japánnal hadban álló Angliának és Egyesült Államoknak, óvakodott attól, hogy Japánnal háborúba keveredjék. Így hát az ázsiai problémák nem szerepelnek egyelőre nyilvános napirenden az orosz-angolszász együttműködés programjában, bár nyilvánvaló, hogy az óhajtott célt: az egész világra szóló angol-amerikai-orosz-kínai négyhatalmi összhangot csak a Szovjetunió összes európai és ázsiai törekvéseinek tisztázása után lehetne megvalósultnak tekinteni.

Az európai háború, amely Oroszország történetének egyik legvéresebb küzdelme, mindenesetre arról győzhette meg a moszkvai kormányt, hogy a JSzovjetunió európai kapcsolatait mindennél fontosabbnak tekintse. A német-orosz háborúból Moszkvában csak azt a következtetést vonhatták le, hogy a Szovjetunióknak elsősorban nyugati határain kell tiszta helyzetet teremtenie. Ez magyarázhatja a szovjet külpolitika heves európai érdeklődését. Sztálin alatt Oroszország a nyugati politika fontosságának nem kisebb jelentőségű felismerésére jutott, mint Nagy Péter korában. A második világháború következtében megnyílt annak a lehetősége, hogy a Szovjetunió a két legnagyobb nyugati nagyhatalom, Anglia és az Egyesült Államok partnereként vegyen részt egy új világrend megteremtésében.

Az angolszász-orosz együttműködés próbaköveként elsőnek az európai ügyekben való egyetértés került előtérbe, s ezzel együtt előtérbe nyomultak mindazok a problémák, melyek Nagy Péter óta foglalkoztatják a nyugatra néző orosz politikát: kijárat a „meleg” tengerekre—mindenekelőtt a Dardanellák kérdése — az Oroszország nyugati határain élő szláv népek vezetése a nagyszláv eszmék jegyében, az „európai egyensúly” problémája, ami az angolszászok számára annál kényesebb kérdéssé lett, mert a háborúnak általuk óhajtott kimenetele után Oroszország egyetlen élő nagyhatalomként maradna az európai kontinensen, de mindezekon túlmenően még újszerű ideológiai kérdések is megnehezítik az elhatározott angolszász-orosz együttműködést, t. i. a kommunista Szovjetunió egészen más társadalmi, politikai, gazdasági, szellemi eszméknek hódol, mint az angol és amerikai demokráciák.

Az angolszász és orosz szempontok összeegyeztetése egyelőre csak Európában kezdődött meg. Az angol külpolitika irányváltozásának jele egy vezércikk volt a Timesben. Az 1941 július 15-én megjelent cikk leszögezte: nem szabad még egyszer megismételni az 1919-ben elkövetett hibát, mikor Oroszországot kizárták az újjárendezésből. Kevés előrelátás kellett volna ahhoz, — úgymond — hogy észrevegyük: Kelet-Európa rendezése Oroszország érdekeire való tekintet nélkül s egy olyan időben, mikor Oroszország nem hallathatta szavát, nem lehetett tartós.

Egy újabb vezércikk augusztus i-én továbbfejtegette a kérdést s már közelebbről körvonalazta, milyen feltételek mellett képzelik el az angolok Oroszország új keleteurópai szerepének elismerését. Az új Times-cikk célzott arra, hogy Oroszországot különböző hagyományok és életformák választhatják el Nyugat-Európától, s ez a különbség évszázadokkal 1917 előtt kezdődött s aligha lesz áthidalható néhány év alatt, ám ez a különbség nem lehet kiindulópontja a politikai ellentéteknek. Kelet-Európának vezető hatalomra van szüksége, ha el akarják kerülni a két világháború közti időszak zűrzavarát, ezt kívánja a kis keleteurópai államok érdeke is, ha nem akarják még egyszer kitenni magukat a gazdasági romlás és az erőszakos támadás veszedelmeinek. A vezetés csak vagy Németországé, vagy Oroszországé lehet. Sem az Egyesült Államok, sem Anglia nem játszhat döntő szerepet Európának ebben a részében; és végzetes lenne az 1919-es politika felújítása, amely Németország és Oroszország közt egy állam-övezetet kreált, az úgynevezett „cordon sanitaire“-t. A Times végül megállapította, hogy az angol és amerikai érdekek azt kívánják, hogy Oroszország legyen a keleteurópai vezető hatalom.

Egy további Times-cikk 1942 március 7-én már átvette a szovjet-terminológiát Oroszország „biztonságáról” és azt írta, hogy „Európa biztonságát nem lehet elérni, ha Oroszország nem fogja magát biztonságban érezni.”<sup>6</sup> A cikk a továbbiakban afölött elmélkedik, hogy Anglia mellett melyik lehet az a másik hatalom, amely együtt garantálhatja az európai újjárendezést, s miután sem az Egyesült Államok, sem Franciaország nem jöhetnek számításba, oda lyukad ki, hogy ez a „cogarantor” csak Moszkva lehet. Ám ugyanakkor a Times leszögezte azt is, hogy mindez csak abban az esetben lehetséges, ha a Szovjet olyan partnernek fogja tekinteni magát, amelynek más az

ideológiája, de ezt nem szegezi szembe az Egyesült Államok és Anglia ideológiájával; mert ha a Szovjetunió továbbra is egyszerűen a világforradalom magjának tekintené magát, akkor az antagonizmus Oroszország és a Nyugat közt szükségszerűen továbbra is fennmarad.

Végül idetartozik még a Times 1943 március 10-i cikke is, amely kisállamoknak adta azt a tanácsot, hogy mondjanak le a szuverénitás és függetlenség régi jogairól s a nagyhatalmakkal szövetkezve keressék jövődől boldogulásukat; keleteurópai viszonylatban ezt úgy kellett érteni, hogy a Times a Németország és Oroszország közt élő kis-nemzeteket Moszkvához utasítja, vagyis Moszkva érdekszférájába utalja ezt a területet.

E Times-cikkek szerzőjéül általában B. H. Carr-t tartják, aki hasonló nézeteket fejtett ki széles tudományos alapon *Conditions of Peace* című könyvében. Carr elképzeléseiről 1943 szeptemberében már részletesen írtunk, szembeállítottuk őt Voigt-tal, aki ugyan szintén döntő tényezőnek ismeri el Oroszországot Kelet-Európában, de míg Carr a Németország és Oroszország közt élő nemzetektől azt kívánja, hogy régi értelemben vett függetlenségük feladásával simuljanak a Szovjetunióhoz, addig Voigt síkraszáll e nemzetek teljes függetlenségéért és Anglia befolyása alá akarja helyezni őket.

Legközelebb majd azt vesszük szemügyre, hogy a szovjet külpolitikát milyen szempontok vezetik Európáé különösen Közép-Európa felé s milyen viszonyban vannak a szovjet külpolitika Közép-Európai tendenciái az angol és amerikai politika céljaival.

BORSODY ISTVÁN